

Makale Künyesi (Araştırma): Dinçer, A. (2024). Türkçede Tersine Hitap: Muhatabın Perspektifini Kullanarak Seslenme Stratejisi Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1291-1302.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1557838>

TÜRKÇEDE TERSİNE HİTAP: MUHATABIN PERSPEKTİFİNİ KULLANARAK SESLENME STRATEJİSİ ÜZERİNE

Aslıhan DİNÇER¹

ÖZET

Bu makalede geleneksel hitap biçimlerinden farklı bir iletişim yolunun benimsendiği *tersine hitap* olgusu ele alınmaktadır. *Tersine hitap*, muhatabın perspektifinden konuşma ya da onun rolünü üstlenme yoluyla gerçekleşmektedir. Bu tür hitaplar, muhataptan ziyade konuşurun kimliğini veya ilişkideki rolünü vurgulayan yapılardır.

Daha çok genetik veya kurgusal akrabalık ilişkileri içinde, özellikle de ebeveyn-çocuk arasındaki etkileşimlerde ortaya çıkan bu iletişim modeli, mantıksal açıdan tutarsızlık içerse de hitap sisteminin esnek yapısına bağlı olarak gelişen ve yalnız Türkçede değil, birçok dünya dilinde de yaygın biçimde karşılaşılan bir kullanım biçimidir. Örneğin bir annenin çocuğuna “*Anneciğim sana masal okumamı ister misin*” veya bir babanın çocuğuna “*Babacığim bugün parka çıkmıyoruz*” biçimindeki ifadeleri, *tersine hitap* içeren kullanımlar arasındadır.

Bu hitap biçimlerinin genellikle muhataba karşı sevgi, şefkat, sempati veya yakınlık ifade etme; yani duygusal bir bağ kurma amacıyla tercih edildikleri görülmektedir. Bununla birlikte bazen komut işlevi ile de ortaya çıkabildikleri dikkati çekmektedir. Bu, büyük çoğunlukla *tersine hitap*ların yaş, tecrübe veya sosyal konum itibarıyla üstte bulunan, yani hiyerarşik bakımdan güçlü olan kişi tarafından alt pozisyonda bulunan kişiye yöneltilmesi ile de ilgilidir. Buna göre bir ebeveynin çocuğuna söylediği “*Odanı topla anneciğim*” cümlesi uyarı, istek, emir, talimat değerine de sahip olabilir. Dolayısıyla *tersine hitap*ların yalnızca iletişimsel bir işlevi bulunmamaktadır. Bunlar aynı zamanda sosyal ilişkilerdeki duygusal bağları pekiştiren ya da başka pragmatik anlamlar yüklenen dilsel araçlar olarak da işlev görmektedirler.

Tersine hitap biçiminin ortaya çıkması, yalnızca dilin zamanla değişmesine bağlı bir sonuç olarak değerlendirilemez. Çünkü sosyo-psikolojik bir yönü de bulunan bu olgu, dilde yenilik arayışının ve farklı olma arzusunun bir yansıması olarak da dikkati çekmektedir.

Bu çalışmada *tersine hitap*ların dilde nasıl yapılandıkları, hangi durumlarda kullanıldıkları, hangi pragmatik işlevlere ve hangi yapısal özelliklere sahip oldukları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Hitap stratejileri, tersine hitap, doğrudan hitap, Türkiye Türkçesi.

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr. aslihandincer@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2055-1809>

GİRİŞ

Hitaplar, bir muhataba hitap etmek için kullanılan sözcük ya da sözcük öbeklerini ifade eder. Bu ögeler birçok durumda konuşmacılar arasında ilişki kurmanın ilk dilsel araçlarıdır; yalnızca farklı kültürlerde değil, aynı zamanda belirli bir kültür içindeki farklı sosyal gruplarda ve bireyler arasında da değişiklik gösteren kişilerarası ilişki türlerini belirtirler. Maalej (2010, s. 148) tarafından da özellikle vurgulandığı gibi muhatapların hitap edenler tarafından nasıl algılandığını ve kategorize edildiğini göstermek bakımından dilsel ve bilişsel olarak da önemlidirler.

Braun (1988, s. 7-32), hitap terimlerini “bir konuşmacının karşısındakilere dilsel referansı” ve “hitap eden kişinin kendini temsil etme biçimi” olarak tanımlamakta; hitap terimlerinin seçiminde yaş, sosyal konum, cinsiyet, ideoloji, eğitim düzeyi, din, kırsal-kentsel arka plan, yüksek-düşük statü, resmîlik-gayriresmîlik derecesi, dil özellikleri gibi birçok faktörün belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan hitaplar aynı zamanda kimliği farklı yönlerden ortaya koyan bilgi kaynakları olarak da değerlendirilebilirler.

Türkçede cümle dışı unsur olarak kabul edildikleri için işlevleri genellikle göz ardı edilse de yapılan çalışmalar, hitapların iletişimde çok çeşitli işlevlere hizmet edebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin etkileşimi başlatma ve devam ettirme, katılımcıları adlandırma, sonraki konuşmacıyı seçme veya konuşmayı devretme, iletişimin tonunu belirleme, çağırma, dikkat çekme, mesaja yöneltme, dayanışma gösterme, statü belirtme, onurlandırma, konu değiştirme, duygu aktarma, istek bildirme, teşvik etme, takdir etme, uyarma, tehdit etme, alay etme, aşağılama, azarlama, şikâyet etme, dua etme gibi sosyo-pragmatik işlevler bunlardan bazılarıdır (bk. Leech, 1999, s. 107; Özen, 2004, s. 2266; Zago, 2015, s. 199; Özcan, 2016, s. 990-992; Demirbaş, 2017, s. 2155; Doğru, 2018, s. 136; Alkan-Ataman, 2018; Özer, 2019, s. 107-131; Hill 2022, s. 13).

Hitap terimlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili literatürde birbirinden farklı görüşlere rastlanmakla birlikte bu konuda sıklıkla atıf yapılan çalışmalardan birisinin Braun (1988) olduğu görülmektedir. Braun (1988, s. 9-12), Türkçe de dâhil olmak üzere birçok farklı dildeki hitap sistemlerini incelediği geniş çaplı araştırmasında sıkça kullanılan hitap terimlerini özel adlar, akrabalık terimleri, ünvanlar, meslek terimleri, miras yoluyla geçen hitaplar (*dük, kontes* gibi), soyut nitelikleri ifade eden sözcükler (*onurlu, şerefli* gibi), ilişki sözcükleri (*komşu, meslektaş* gibi), sevgi terimleri, tanımlayıcı hitap ifadeleri olmak üzere alt sınıflara ayırmaktadır.

*Tersine hitap*ların bu kategoriler içindeki yerinin akrabalık terimleri olduğu söylenebilir. Çünkü bunların sıklıkla akrabalık ilişkileri içinde ortaya çıktıkları görülmektedir.

İlk kez Renzi (1968: 92) tarafından tanıtılan bu hitap türü, kısaca “babanın çocuklarına *babacığım*; anneninse *anneciğim* diye seslenmesi” biçiminde özetlenmektedir. Bu açıklamaya göre çocuğa ebeveynin sıfatıyla hitap etme tarzı, *tersine hitap* olgusuyla açıklanabilecek bir durumdur. Ancak *tersine hitap*lar, yalnız ebeveyn-çocuk etkileşimlerinde dikkati çekmemektedir. Bundan daha geniş bir çerçevede; örneğin amca,

dayı, hala ve teyzenin yeğenlerine; abla ve ağabeyin kardeşlerine; dede ve anneannenin/babaanneninin torunlarına hitaplarında da gözlemlenmektedir. Hatta daha az yaygın olarak uzak akrabalık bağları içinde de bu olguya rastlanmaktadır. Örneğin aşağıdaki bağlamda görülen *yengecim* hitabı, muhatapla olan ilişkisi temelinde konuşurun kendi kimliğini tanımladığı bir *tersine hitap* biçimidir:

(1) *İki dakikaya yanındayım yengecim.*

Bu cümlede söz konusu rol sahibi muhatap olmamasına rağmen konuşurun *yengecim* hitabını muhataba karşı kullanmasının nedeni, gerçekte muhatap tarafından kendisine “yenge” denilmesi ya da kendisinin bu rol içinde algılanması ve buna bağlı olarak da bu rolü benimsemesiyle ilişkilidir. Çünkü bu tür kullanımlarda hitap edilen kişinin değil, konuşurun ilişkideki rolü ifade edilmektedir (Braun, 1988, s. 265). Yani *tersine hitapları* tercih eden bir konuşur, muhataba yöneldiği hâlde onunla ilgili bir referansta bulunmamakta; onun perspektifini kullanarak aslında “kendisini tanımlamak”tır. Bundan dolayı da *tersine hitaplar*, kişiler arasındaki rol dağılımını ters bir şekilde yansıtmaktadır ve bu, dilsel açıdan olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik açıdan da dikkat çekici bir durumu ortaya koymaktadır.

Tersine hitapların çıkış noktası, yani kaynağının ne olabileceği ile ilgili literatürde birbirinden farklı açıklamalar bulunmaktadır. Belli başlı yaklaşımlar içinde öne çıkan görüşlerden birisi, bunun bebek konuşmasından geliştiği; genellikle küçük çocuklara kullanılmasının da bu tezi desteklediği görüşüdür (bk. Braun 1988, Abbate 2010, Sgroi 2012). Bebeklere kullanılan dilin sevgi ve şefkat ifadeleri barındırması, tekrara dayalı olması, melodik bir yapısının bulunması ile de bu görüş örtüşmektedir.

Hitap stratejileri içinde diğerlerinden daha yeni bir tür olarak öne çıksa da *tersine hitap* etme olgusuna dünya genelinde birçok farklı dilde rastlanmaktadır. Örneğin Braun (1988) Türkçe dışında Arnavutça, Sırpça, Hırvatça, Arapça, Ermenice, Bengalce, Berberice, Bulgarca, Darice, Gürcüce, Fransızca, Almanca, Macarca, Yunanca, İtalyanca, Farsça, Rusça özelinde bu olguya temas ederken Hill (2022) de özellikle Arap lehçeleri ile bazı Balkan dillerinde daha yaygın ve üretken bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtmektedir.

Birçok dilde hitap terimlerinin karmaşık ve çok yönlü yapısının incelendiği kapsamlı çalışmalar bulunmasına rağmen Türkçede bu konuyla ilgili belirgin bir literatür eksikliği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda özellikle Alkan-Ataman (2018) ile Özer’in (2019) ortaya koyduğu ayrıntılı çalışmalar, söz konusu eksikliği gidermek konusunda dikkate değer katkılar sunmaktadır.

Hitap sınıfları içinde farklı bir küme oluşturan *tersine hitapların* Türkçedeki durumu ise yeterince incelenmemiştir. Mevcut literatürde bu konuya odaklanan tek bağımsız çalışma, Akkuş ve Hill (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle bu çalışmada konunun Türkçedeki görünümüne dair detaylı bir analiz sunulması amaçlanmıştır.

Makalede kullanılan tanımlayıcı örnekler, düzenli aralıklarla veri güncelleme özelliğine sahip olması ve dolayısıyla da en güncel içerikleri sunabilmesi göz önünde bulundurularak Google erişim platformundan elde edilmiştir. İlgili verilere, arama motoruna anahtar sözcük olarak *anneciğim*, *babacığim*, *dedeciğim*, *babaanneciğim*,

anneanneciğim, teyzeciğim, halacığım, dayıciğim, amcacığım, abiciğim, ablacığım sözcükleri ya da bunların çeşitli alternatifleri girilerek ulaşılmıştır. Ayrıca bunların son beş yıllık zaman dilimine ait kullanımlar olmasına dikkat edilmiş; metinlerin içerik türünde ise herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir.

Tersine Hitapların Temel Özellikleri

1. Renzi (1968, s. 92-94), *tersine hitap* olgusunun çoğunlukla akrabalık bağları içinde görüldüğünü; ancak kan bağına dayalı akrabalığın bu konuda zorunlu bir ölçüt olmadığını; yaş veya statü üstünlüğünün daha belirleyici bir rol oynadığını ifade etmektedir. Nitekim aralarında hiçbir bağ bulunmadığı hâlde bir kadının kendinden yaşça küçük birine (aradaki mesafenin uzaklığı ve yakınlığını da hesap ederek) *teyzeciğim* ya da *ablacığım* demesiyle veya benzer şekilde bir erkeğin de kendinden yaşça küçük birine *amcacığım* ya da *abiciğim* demesiyle sıkça karşılaşmaktadır. Bu durum, sahte bir akrabalık ilişkisi inşa etmekle ilgilidir. Braun (1988, s. 7), akraba olmayan kişilere akrabalık terimiyle hitap etme yaklaşımını “akrabalık teriminin kurgusal kullanımı” olarak değerlendirmektedir. Ancak buradaki temel nokta, akrabalık bağının biyolojik ya da kurgusal olması değil; konunun akrabalık terimlerinin dışında görülmemesidir.

2. Bir akrabalık teriminin *tersine hitap* işlevi kazanabilmesi, ancak iyelik eki alması ile mümkün hâle gelmektedir. Yani *baba, anne, anneanne, dede, teyze, amca, dayı, hala* gibi akrabalık sözcükleri, iyelik eki ile genişletilmeden *tersine hitap* özelliği kazanamamaktadır.

İyelik ekinden önce sevgi işlevli +CXk ekinin de ilgili akrabalık terimine eklendiğine sıkça tanık olunmaktadır. Ancak +CXk eki bu yapılarda zorunlu değil, seçimlik bir öge olarak kullanılmaktadır. Örneğin *teyze* veya o rolü üstlenen bir kişinin, yeğenine veya o rolü uygun gördüğü bir kişiye hitap ettiği var sayılırsa Türkçede şu tip cümleleri kurgulamak mümkündür:

(2) *Yemeğini ye teyzeciğim!*

(3) *Yemeğini ye teyzem!*

Bu cümlelerin ikisi de yapısal açıdan *tersine hitap*lara uygun dizilimlerdir. Çünkü her iki cümlede de iyelik ekinin hitap sözcüğüne zorunlu olarak eklendiği; +CXk ekininse isteğe bağlı bir parçacık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İki söylemin birbirinden farklı duygusal bir yük barındırıp barındırmadığı ise deneysel olarak ayrıca araştırılabilir.

Ancak bu yapısal kısıtlamanın dışına çıkılarak hitap sözcüğüne iyelik eki eklenmediğinde *tersine hitap* stratejisinden söz etmek mümkün olmayacaktır. Örneğin, aşağıdaki cümle, gerçek anlamda ancak doğrudan bir hitap olarak yeğen veya bu konumlanmadaki biri tarafından teyzeye söylenmiş sayılabilir. Hitabın yönünün küçükten büyüğe evrilmesi de zaten *tersine hitap*ların mantığına ters düşen başka bir özelliktir.

(4) *Yemeğini ye teyze!*

İyelik ekinin kimliği de bu dilsel pratiğin belirleyici bir yönü olarak göze çarpmaktadır. Zira *tersine hitap* olarak ortaya çıkan dilsel verilere bakıldığında hitap sözcüğüne eklenen iyelik ekinin, büyük çoğunlukla birinci tekil kişi iyeliği olduğu; ancak

Türkçede üçüncü tekil kişi iyeliğinin de bu söylem ögelerinde görülebildiği dikkati çekmektedir. Örneğin büyük erkek kardeş tarafından kız kardeşe hitaben söylenen aşağıdaki ifade, bu yapının tipik bir kullanımını yansıtmaktadır:

(5) *Abisi ayakkabılarımı getirir misin?* (örnek için bk. Akkuş; Hill, 2018, s. 50)

Bu hitap türü de yalnız gerçek akrabalık ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkmaz; kurgusal akrabalık bağlamında da görülebilir. Örneğin aşağıdaki cümlede yaşça büyük olan işveren, işçisine aynı şekilde hitap edebilmektedir:

(6) *Abisi getir ordan bakayım benim anahtarları.*

Bu iki bağlamda *abi* sözcüğü, konuşurun kimliğini veya kendine yüklediği rolü temsil ederken iyelik eki (+*si*) de muhatabı işaret etmektedir.

Diğer yandan konuşurun hitap sözcüğüne üçüncü kişi eki eklemesine rağmen yüklemde ikinci kişiye seslenmesi, sözdizimsel ve mantıksal açıdan bir tutarsızlık yaratmaktadır. Ancak bu tutarsızlık, bilinçli bir tutumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü aşağıda da ifade edileceği üzere burada aykırı bir söylem yoluyla duyguların daha güçlü bir şekilde vurgulanması; sevgi ve yakınlığın yoğun bir şekilde aktarılması hedeflenmektedir. Nitekim dilde söylemin gücünü artırmanın etkili bir yolu olarak bazen sıra dışı ve alışılmadık kullanımlara, zıtlıklara, dilsel uyumsuzluklara başvurulduğu da görülmektedir. Örneğin miktar ve derece yükseltmede olumsuz uç sıfatlara başvurulması (*korkunç iyi* gibi); sempati bildirmek için olumsuz içerikli sözcüklere olumlu anlamlar yüklenmesi (*pislik* gibi), bu yaklaşımın iki farklı görünümü olarak belirtilebilir.

Türkçede üçüncü tekil kişi iyelik eki kullanılarak oluşturulmuş, ancak *tersine hitap* sayılamayacak başka hitap yapıları da bulunmaktadır. Biçimsel açıdan benzerlik taşıyor olsalar da bu yapıların *tersine hitaplardan* farklı mantıklarla şekillendikleri gözlemlenmektedir. Örneğin aşağıdaki cümlelerde bu benzer yapılardan birisi ile ilgili kullanımları görmek mümkündür:

(7) *Annesi, çocuğu kalın giydirme!*

(8) *Amcası, oğlum sıcaıcık simitlerinizden istiyor.*

Bu cümlelerde hitap eden kişinin, bağlama konu olan üçüncü kişi ile muhatap arasındaki gerçek ya da varsayımsal yakınlık düzeyini esas alarak bir hitap ifadesi seçtiği anlaşılmaktadır. Zira 7. cümlede hitap eden kişi bir doktordur ve doktorun muhatabına *annesi* sözcüğüyle seslenmesi, konuşmanın merkezine hastasını almakla ilgili bir tercihtir. Başka bir deyişle doktor, odağını hastadan ayırmadığı için muhatabını da hastasıyla olan yakınlık derecesi üzerinden kodlamaktadır. 8. cümlede ise baba, bir fırıncı ile konuşmakta ve ona oğlunun isteğini gerçekleştirecek (kurgusal) amca ilgisiyle hitap etmektedir.

Bu tür kullanımlar *tersine hitap* örneği oluşturmamaktadır; çünkü her iki cümledeki hitap sözcüğü de konuşurun kendisini tanımlamamaktadır. Konuşur, bu hitap stratejisinde muhatapla doğrudan bir bağ kurmak yerine üçüncü kişiyi araç olarak kullanıp iletişim kurmayı tercih etmektedir. Yani muhatapla kendisi arasında sahte bir engel oluşturarak üçüncü kişi üzerinden muhataba ulaşmaya çalışmaktadır. Bu nedenle bu tür hitaplarda

konusunun perspektifinde ön planda olan veya dikkate alınan kişi muhatap değil; üçüncü kişidir. Bu yönüyle de bu türden hitaplar dolaylılık içermektedir.²

Konuşurun muhatapla olan ilişkisini böyle uzaktan ya da dolaylı biçimde ifade etmesinin nedeni ise kimi durumlarda belirli bir mesafe ya da saygı göstergesi ile açıklanabilir. Ayrıca tıpkı *tersine hitap*larda olduğu gibi bu yapıların da belirli bir etki yaratmak için kurgulandığını söylemek mümkündür. Çünkü dilsel alışkanlıkların dışına çıkmak bazen duygusal bir vurgu, bazen de toplumsal bir ilişkiyi ifade etmenin daha güçlü bir yolu olarak kullanılabilir. *Tersine hitap*lar büyük ölçüde benzeyen bir başka hitap yaklaşımı ise özellikle sevgi sözcüklerine üçüncü kişi iyelik eklerinin getirilmesiyle elde edilen *canısı, kuzusu, yavrusu, güzeli, bebeği, aşkısı, oğlusu, prensesi, tatlısı, balı* gibi ifadelerden oluşmaktadır. Bunlar da konuşuru değil, doğrudan doğruya muhatabı tanımlamak için kullanılan hitaplardır. Bu nedenle de *tersine hitap*lar içinde değerlendirilemezler. Konuşur, bu tür hitaplarda kendisini geri çekerek muhataba üçüncü kişi aracılığıyla yaklaşmaktadır. Böylece bir yandan muhatabı dolaylı yoldan yüceltmekte, bir yandan da muhatapla daha özel ve yakın ilişki kurmanın farklı bir yoluna başvurmuş olmaktadır.

*Tersine hitap*lara büyük ölçüde benzeyen bir başka hitap yaklaşımı ise özellikle sevgi sözcüklerine üçüncü kişi iyelik eklerinin getirilmesiyle elde edilen *canısı, kuzusu, yavrusu, güzeli, bebeği, aşkısı, oğlusu, prensesi, tatlısı, balı* gibi ifadelerden oluşmaktadır. Bunlar da konuşuru değil, doğrudan doğruya muhatabı tanımlamak için kullanılan hitaplardır. Bu nedenle de *tersine hitap*lar içinde değerlendirilemezler. Konuşur, bu tür hitaplarda kendisini geri çekerek muhataba üçüncü kişi aracılığıyla yaklaşmaktadır. Böylece bir yandan muhatabı dolaylı yoldan yüceltmekte, bir yandan da muhatapla daha özel ve yakın ilişki kurmanın farklı bir yoluna başvurmuş olmaktadır.

Bu tür yapılar, konuşurun kimliğini belirten bir unsurun eksiltilmesi yoluyla oluşmuş olabilirler. Çünkü Türkçede *annesinin kuzusu, annesinin güzeli, annesinin yavrusu* gibi eksiltilmemiş biçimlere de rastlanmaktadır. Bunların ortaya çıkış nedeni ise daha önce Yüceol Özezen (2004, s. 2267) tarafından da vurgulandığı gibi dilde yaratıcılık, farklılık, özgünlük arayışı ile açıklanabilir. Ayrıca zaman, toplum, kültür ve dildeki değişimlere paralel olarak hitap terimleri ve hitap etme biçimlerinde değişiklik görülmesi, dilde beklenen de bir durumdur.

3. *Tersine hitap*ların temelinde yatan hiyerarşik yapıdan, yani etkileşimdeki taraflardan birisinin üst, diğerinin alt pozisyonda bulunması zorunluluğundan dolayı bu ilişki, *asimetrik* bir ilişki olarak değerlendirilir. Konuşmacılar aynı hitap terimlerini kullanıyorlarsa söz konusu hitap ilişkisi *simetrik*; farklı terimler kullanılıyorlarsa *asimetrik* olarak tanımlanır (Braun, 1988, s. 13). Buna göre örneğin bir baba, oğluna *babacığım* diyebilirken oğul, babasına karşı *oğlum* hitabını kullanamaz (Kraska-Szlenk, 2018, s. 546). Burada üstün konumda olan kişi, konuşmacıdır. Dolayısıyla da bu hitap biçiminin daha küçük biri tarafından daha büyük birine karşı kullanılması mümkün değildir. Akranlar veya aynı kuşak arasında ortaya çıkması da çok alışıldık bir durum değildir.

4. *Tersine hitap* yoluna başvuran bir konuşurun aynı anda birden fazla muhatabı hedeflemesi de mümkündür. Yani bu etkileşim ortamının iki kişi ile sınırlı olması, zorunlu bir koşul değildir. Örneğin aşağıdaki bağlam, bir annenin her iki çocuğuna birden hitap ettiği bir konuşmaya dayanmaktadır:

(9) *Çocuklar yatın artık anneciğim, geç oldu.*

²Alkan Ataman (2018, s. 660), Türkiye Türkçesinde hitap yapılarını incelediği doktora tezinde doğrudan seslenmeler arasında yer almadıkları için bunları “dolaylı anlatım kaynaklı hitaplar” olarak adlandırmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak Tavakol ve Allami (2013, s. 48) tarafından sunulan gözleme dayalı aşağıdaki örnek ise muhatabın karşılık vermesi bakımından başka bir tanık teşkil etmektedir:

(10) Baba: - *Ali, Ahmet, babacığım buraya gelin, sizinle bir şey konuşmam lazım!*

Ali ve Ahmet: -*Geliyoruz baba.*

Bu bağlamda kullanılan *babacığım* hitabı, her iki alıcıya da gönderme yapmaktadır ve söz konusu iki alıcı da bu hitaba kendisinin dâhil olduğunu anlamaktadır. Ancak *tersine hitap* bildiren sözcüğe herhangi bir çoğul eki eklenmemiş olsa bile bu anlamı sağlamak için konuşmanın geri kalanında çokluk bildiren bir unsura başvurulduğu görülmektedir. Bu nedenle tekil formlu çoğul göndermeler söz konusu olduğunda *tersine hitaplar*, sayı bilgisi açısından tutarsızlık içeriyor gibi görünse de bu tutarsızlık, konuşmanın bütünü göz önüne alındığında ortadan kalkmaktadır. Nitekim 9. cümlede annenin konuşması *çocuklar*; 10. cümlede ise *Ali ve Ahmet* üzerine kuruludur.

5. *Tersine hitap* olgusunu şekillendiren faktörlerden birisi de hitap eden kişinin cinsiyetine göre oluşmasıdır. Muhatabın cinsiyet kimliği ise bu noktada önem taşımamaktadır. Örneğin bir anne, hem kızına hem oğluna *annem* veya *anneciğim* diyebilir. Aynı şekilde bir baba da hem kızına hem oğluna *babam* veya *babacığım* diyebilir. Hitap edilen kişinin bu hususta da geri planda kalması, söz konusu hitapların konuşan kişiyi öne çıkarma amacıyla örtüşmektedir.

6. *Tersine hitapların* işlevsel olabilmesi için hem konuşan hem de hitap edilen kişinin fiziksel olarak ya da iletişimsel bağlamda bir arada olması da önemlidir. Çünkü bu olgu, her iki tarafın da var olduğu aktif bir etkileşim sürecini veya eşzamanlı bir iletişim ortamını gerektirir. Örneğin *babacığım* hitabı, baba ve çocuğun birlikte olduğu ya da öyle var sayıldığı bir bağlamda anlamlıdır ve bu hitap doğrudan temas olduğu sürece ya da canlı bir diyalog içerisinde işlevseldir.

7. *Tersine hitap* yapılarında dikkati çeken bir başka özellik, hitap sözcüğünden önce muhatabın adının da kullanılabilmesidir. Örneğin aşağıdaki cümle, bu özelliği destekleyen bir kuruluşa sahiptir:

(11) *Ali, dedeciğim beni anladın mı?*

Burada önce muhatabın açık kimliği (*Ali*), sonra *tersine hitap* ifadesinin (*dedeciğim*) kullanıldığı görülmektedir. Bu dizilimde muhatabın adı hitaptan sonraya atılamaz (\neq *Dedeciğim, Ali beni anladın mı?*). Yani sözdizimsel açıdan adın önde olması bir zorunluluktur; ancak kullanılması tercihe bağlıdır. Hitaba bu şekilde adın eklenmesi, kişiselleştirme ve belirginleştirme amacıyla açıklanabilir. Çünkü ad, iletişimi daha güçlü bir kişisel vurgu ile desteklemekte; ayrıca muhatabın dikkatini konuşmaya yönlendirmektedir.

8. Yazılı dil daha resmî ve standart bir dil biçimini yansıttığından, ayrıca genel kabul gören dil normlarına göre düzenlendiğinden dolayı *tersine hitaplar* yazılı dilde genellikle yer almamaktadır.

Tersine hitapların söylemdeki işlevleri

1. *Tersine hitaplara* başvurulmasının temel nedenlerinden birisi, özellikle “dilsel bir yakınlık stratejisi” olarak işlev görmeleridir. Yapılan çalışmalar, bu yapıların karşılıklı ilişkilere duygusal derinlik kazandırma, yakınlık inşa etme, güçlü olumlu duyguları aktarma ve sıcak bir iletişim ortamı yaratma gücüne sahip olduklarını; bu nedenle de özellikle aile içi ortamlarda veya dostluk ilişkileri çerçevesinde kullanıldıklarını ortaya koymaktadır. Örneğin Braun (1988), konuyu derinlemesine incelediği çoğu dilde özellikle çocuklara kullanılan *ters hitapların* başlıca işlevleri arasında sevgi gösterme amacına dikkati çekmektedir. Kraska-Szlenk (2018, s. 546), bu yapıları şefkat ifadeleri olarak değerlendirmektedir. Akkuş ve Hill (2018, s. 50) de düzenli hitapların çok daha tarafsız bir bakış açısına sahip olduklarını, ancak deneysel olarak tersine hitapların duygusal açıdan belirgin işaretler taşıdığını belirtmektedir.

2. Bu yapıların üstlendiği başka bir işlev, bireyler arasındaki dayanışmayı pekiştirmektir. Gumperz’e (1982) göre sosyolengüistik bir terim olarak *dayanışma*, bireyler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini ve bir bağlılık hissinin yaratılmasını ifade etmektedir. Örneğin bir grup genç, sadece kendi aralarında anlaşılan şarkı sözleri, takma adlar veya esprili ifadeler kullanarak grup içindeki bağlılıklarını ve kimlik duygularını güçlendirebilirler. Ya da bir etnik grubun üyelerinin kendi aralarında belirli bir dil, lehçe veya ağızla ilgili dilsel öğelere başvurması, birbirlerine olan yakınlıklarını ve grup kimliklerini ifade edebilir. Bu tür bir dil kullanımı, grup üyeleri arasında dayanışmayı artırırken dış gruplara karşı da bir kimlik oluşturur.

Tersine hitapların dayanışma bildirmesi ile ilgili olarak şu örnek cümleye bakılabilir:

(12) - *Anneciğim hırkanı giyer misin?*

- *Peki anneciğim.*

Bu cümlelerin konuşuru olan anne, şefkatli bir tonla çocuğuna sevgisini gösterirken rica yoluyla bir yandan da ondan bir şey yapmasını istemektedir. İsteddiği olumlu tepkiyi de muhatabından almaktadır. Bu durumda anne ve çocuk arasında güçlü bir dayanışma söz konusudur. Ancak bunun yalnız *tersine hitaplar* yoluyla sağlanamayacağını, başka hitap sistemlerinin de aynı rolü üstlenebileceğini ayrıca belirtmek gerekir.

Tavakol ve Allami (2013, s. 45), hitaptaki farklılıklara göre dayanışma derecesinin değişiklik gösterebileceğine temas etmektedir. Buna göre örneğin,

(13) *Ali, anneciğim kapıyı aç.*

(14) *Kapıyı aç çocuk.*

Burada 13 numaralı cümle yüksek bir dayanışma derecesine sahipken 14. cümle dayanışmadan yoksundur.

3. *Tersine hitapların* dikkat çekici bir işlevi de muhatabı bir şey yapmaya yöneltme amacıdır. Bu isteğin derecesi tavsiye, emir, rica, tehdit gibi farklı boyutlarda olabilir. Bunda hitap eden kişinin hiyerarşik bakımdan üstün pozisyonda bulunması da etkilidir. Braun (1988) bu işlevi “otorite sürdürmek” olarak açıklamaktadır.

Örneğin anneden çocuğa yöneltilen aşağıdaki cümle bu bağlamda değerlendirilebilir:

(15) *Anneciğim lütfen yeme şu tırnaklarını!*

Bu cümle, yükselen bir ses tonuyla yansıtıldığında otorite bildirebilir. Ancak sakın ve yönlendirici bir ses tonuyla da ifade edilebilir. Bu durumda da farklı hedefler doğrultusunda kullanılmış olur. Hatta bazen hitap eden kişi, hedeflediği amaca kendisini de dâhil ederek konuşabilir. Örneğin anne, bu cümleyi aşağıdaki biçimde de kurgulayabilir:

(16) *Anneciğim lütfen yemeyelim şu tırnaklarımızı.*

Bu durumda anne, isteğini bir zorunluluk olarak sunmak yerine çocuğa karşı koruyucu, duyarlı, öğretici ve rehberlik edici bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrıca iki cümlenin melodik profilleri de birbirinden farklıdır. 15'te sesin yüksek olması beklenirken 16'da düşük olması ve daha sakinleştirici bir etki yaratması beklenmektedir. Diğer yandan ikinci kurguda bireysel bir eylem toplu bir eylem biçiminde sunulurak duygusal katılım da sağlanmaktadır.

4. Genellikle ebeveyn ya da akraba tarafından çocuğa dönük bir kullanım olarak ortaya çıktıkları için *tersine hitapların*, çocuğa akrabalık ya da yakınlık derecesini öğretme amacı üstlendiği ve buna bağlı olarak da çocukların dil gelişimi üzerinde bir etkisinin olduğu da öne sürülebilir. Zira Karademir (2016, s. 348) tarafından da vurgulandığı gibi eğer bilişsel düzeyi yeterliyse muhatap da bu hitapların kendisini tanımlamadığını, konuşurun özelliği olduğunu kavramaktadır.

Ayrıca çocuklarda taklit eğilimi yüksek olduğu için ebeveynlerin çocuklarına kendi kimlikleriyle hitap etmeleri, çocukların da aynı dili taklit yoluyla edinmelerini sağlayabilir. Örneğin anne tarafından kullanılan *anneciğim* hitabı, çocuğun bu ifadeyi annenin kimliğiyle ilişkilendirerek öğrenmesine katkı sağlayabilir ve böylece çocuk, bu hitap biçimini dil kalıbı olarak benimseyip kendi konuşmasında da kullanabilir. Özetle belirtmek gerekirse *tersine hitaplar*, çocuklar için yalnızca sözcüklerin değil, bu sözcüklerin ardındaki sosyal rollerin de öğrenilmesini de sağlayabilir.

SONUÇ

Büyük ölçüde akrabalık ilişkileri içinde, özellikle de ebeveyn-çocuk etkileşimleri çerçevesinde kullanıldıkları görülen *tersine hitaplar*, geleneksel hitap yapılarından farklı olarak muhataba değil, hitap edenin kimliğine ve rolüne dair tanımlamalar sunmaktadır. Bu nedenle de bunlar alışılmış hitap kalıplarının dışına çıkan yapılarıdır.

Tersine hitapların belirli yapısal kısıtlamalarla şekillendiği gözlemlenmektedir. Bu kısıtlamalardan birisi, iyelik eki kullanma zorunluluğudur. Buna göre bir akrabalık terimi iyelik eki içermediğinde *tersine hitap* kapsamına girememektedir. Örneğin, "*Ablacığım kalemini alabilir miyim*" cümlesi bir *tersine hitap* örneği oluştururken "*Abla kalemini alabilir miyim*" cümlesi bu bağlamda değerlendirilemez; çünkü muhatapla konuşan kişi arasındaki rol, bu ikinci cümlede değişmektedir.

Tersine hitaplarda birinci tekil kişi iyelik eki daha sık kullanılmakla birlikte üçüncü kişi iyelik ekinin de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin gündelik konuşmada bir erkek konuşmacının kendinden yaşça küçük birisine "*İyidir abisi, sen nasılsın*" demesi, bu kullanımı yansıtan bir ifade biçimidir.

Hiyerarşik bir düzende ortaya çıkmaları, küçükten büyüğe doğru kullanılamıyor olmaları da bu hitapların karakteristik bir özelliğidir. Bu bağlamda baba, oğluna *babacığım* diyebilirken oğul, kendi kimliğine vurgu yapacak şekilde babasına *oğlum* diye hitap edememektedir.

Tekil yapıda kullanılmalarına rağmen *tersine hitapların* bazen birden fazla kişiyi hedef alabildiği de görülmektedir. Örneğin, "*Çocuklar gürültü yapmayın annem*" cümlesinde muhatabın birden çok çocuk olduğu anlaşılmaktadır.

Hitap edenin cinsiyetine göre şekillenmeleri, hitap edilenin cinsiyetinin bu konuda önemsiz olması da *tersine hitap*larda karşılaşılan temel özelliklerden birisidir. Örneğin amca, hem kız hem erkek yeğenine kendi cinsiyetine uygun olarak *amcacığım* diye hitap edebilmektedir.

Hitap sözcüğünün bazen muhatabın adından sonra kullanılması, sözdizimsel kuruluşun bu konuda değişime açık olmaması da ilgili yapıların göze çarpan özellikleri arasındadır. Nitekim bir anne çocuğuna “*Can, oğlum yanına gel*” diyebilirken *tersine hitap* bağlamında “*Oğlum, Can yanına gel*” diyememektedir.

*Tersine hitap*lar sadece iletişimsel bir işleve sahip değildirler. Aynı zamanda sosyal etkileşimleri şekillendirdikleri, duygusal yakınlık bildirdikleri, kimlik inşasında rol aldıkları da görülmektedir. Zira söylemdeki başlıca işlevleri arasında yakınlık kurma, sevgi gösterme, samimiyet oluşturma; tavsiye, emir, istek, uyarı, teşvik bildirme; çocuğa akrabalık ilişkisinin düzeyini öğretme gibi işlevlerin bulunduğu da dikkati çekmektedir.

Hitap stratejileri içinde sosyo-psikolojik bir boyutu bulunan bu hitap türü, dilin dinamik ve değişken doğasını yansıtmakla birlikte çok yönlü bir konu olarak farklı disiplinlerin inceleme alanına da girmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbate, L. (2010). L’“allocuzione inversa” nell’italiano meridionale: una chiave interpretativa in base ai modelli pragmatici e cibernetici della comunicazione linguistica. *La comunicazione parlata*, 145-160.
- Akkuş, F., and V. Hill (2018). The speaker in inverse vocatives. *Proceedings of the 35th West Coast Conference on Formal Linguistics* (G. Bennett vd., Eds.) (pp. 49-58).
- Alkan Ataman, H. (2018). *Türkiye Türkçesinde Hitaplar*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Braun, F. (1988). *Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Demirbaş, M. (2017). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Seslenme Sözcükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim*, 6(4), 2154-2181.
- Doğru, F. (2018). Seslenme Sözcükleri ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 135-150.
- Gumperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.
- Hill, V. (2022). The syntactization of kinship in vocative phrases. *Glossa: a journal of general linguistics*, 7(1), 1-24.
- Karademir, F. (2016). Türkçede Konuşanın Kişi Değiştirmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 333-353.
- Kraska-Szlenk, I. (2018). Address inversion in Swahili: Usage patterns, cognitive motivation and cultural. *Cognitive Linguistics*, 29(3), 545-583.

- Leech, G. (1999). The distribution and function of vocatives in American and British English conversation, *Out of Corpora: Studies in Honour of Stig Johansson*, 107-118.
- Maalej, Z. (2010). Addressing non-acquaintances in Tunisian Arabic: A cognitive-pragmatic account. *Intercultural Pragmatics*. 7(1),147-173.
- Özcan, F., H. (2016). Choice of address terms in conversational setting. *Journal of Human Sciences*, 13(1), 982-1002.
- Özer, N. (2019). *Address Terms in Turkish: A Corpus-Based Study*. Unpublished Master's Thesis, Mersin University Institute of Social Sciences English Language and Literature Department.
- Renzi, L. (1968), Mamă tată, nene ecc: il sistema delle allocuzioni inverse in rumeno, in "Cultura neolatină", 27(1), 89-99.
- Sgroi, S. C. (2012). Le vocatif et l'allocution inverse' en italien. *Rivista Italiana di Linguistica e Dialettologia*, 14, 65-88.
- Tavakol, M, and Allami, H. (2013). Reverse Addressing in Modern Persian. *International Journal of Society, Culture & Language*. 2(1), 2329-2210.
- Yüceol Özezen, M. (2004). Türkiye Türkçesi Konuşma Dilinde Seslenme Biçimleri Üzerine Gözlemler-Genel Sınıflama. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zago, R. (2015). That's none of your business, Sy: The pragmatics of vocatives in film dialogue. *Participation in Public and Social Media Interactions*, 183-207.

REVERSE ADDRESSING IN TURKISH: ON THE ADDRESSING STRATEGY UTILIZING THE ADDRESSEE'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

In this article the phenomenon of reverse address, which adopts a communication style different from traditional address forms, is examined. Reverse address occurs through speaking from the perspective of the addressee or by assuming their role. Such forms of address are structures that emphasize the identity or role of the speaker in the relationship rather than that of the addressee.

This communicative model, primarily emerging within genetic or fictional kinship relationships, especially in parent-child interactions, is a usage pattern that has developed due to the flexible structure of address systems, even though it may contain logical inconsistencies. This form of usage is not only common in Turkish but also widely observed in many other world languages. For instance, expressions such as “Mommy would you like me to read you a story?” used by a mother to her child or “Daddy, we’re not going to the park today” used by a father to his child, are examples of reverse addressing.

These forms of address are generally observed to be preferred as a means of expressing love, affection, sympathy or closeness toward the addressee, thereby establishing an emotional bond. However it is also noteworthy that they can sometimes serve a directive function. This is largely related to the fact that reverse address is typically directed by individuals who are superior in terms of age, experience or social status -those hierarchically stronger- toward individuals in a subordinate position. Accordingly a sentence such as “Tidy your room, my dear mommy” spoken by a parent to their child can carry the value of a warning, request, command or instruction. Therefore, reverse addresses do not possess merely a communicative function. They also serve as linguistic tools that reinforce emotional bonds in social relationships or convey other pragmatic meanings.

The emergence of reverse addressing cannot be solely attributed to the temporal changes in language. This phenomenon, which also has a socio-psychological dimension, draws attention as a reflection of the quest for novelty in language and the desire to be different.

In this study, will focus on how reverse addresses are constructed in language, the contexts in which they are used, their pragmatic functions, and their structural characteristics.

Keywords: Address strategies, reverse addressing, regular addressing, Turkey Turkish.